

MIQUEL HOMS I QUER. UN FARMACÈUTIC A L'ALTA MUNTANYA (CARDONA, 1849-GIRONELLA, 1929)

PUJOL i ROS, Joan

Acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya

RESUM: En aquest treball s'analitza els orígens de la Farmàcia Homs de Gironella, l'únic establiment comercial de la vila que manté la seva decoració original gairebé 140 anys després de la seva obertura. Fou fundada l'any 1877 per Miquel Homs, farmacèutic de Cardona (Bages), iniciant una nissaga de d'apotecaris que l'han regentat fins els nostres dies. Es fa esment de les diverses generacions de professionals que hi van exercir i s'analitzen els primers llibres copiadors de receptes que es conserven a l'establiment.

PARAULES CLAU: Farmàcia Homs. Miquel Homs i Quer. Joan Homs i Teixidor. Marià Homs i Teixidor. Gironella. Segle XIX.

RESUMEN: En este estudio se analizan los orígenes de la Farmacia Homs de Gironella, el único establecimiento comercial de la población que mantiene su decoración original casi 140 años después de su apertura. Fue fundada en el año 1877 por Miquel Homs, farmacéutico de Cardona (Bages), iniciando una genealogía de farmacéuticos que la han regentado hasta nuestros días. Se comentan las diversas generaciones de profesionales que ejercieron en el establecimiento y se analizan los primeros libros copiadores de recetas que se conservan en la botica.

PALABRAS CLAVE: Farmacia Homs. Miquel Homs Quer. Joan Homs Teixidor. Marià Homs Teixidor. Gironella. Siglo XIX.

INTRODUCCIÓ

La vila de Gironella, situada al Baix Berguedà, a mitjans segle XIX era un poble format per un petit nucli de població de 763 habitants que es recuperava amb dificultats de la destrucció que va patir després de la Primera Guerra Carlina. La gent vivia als carrers d'Olvan, del Pont, al Raval i en una quarantena de masies i masoveries escampades pel terme municipal de només 6,84 Km². Es tractava d'un nucli urbà en plena decadència, ofegat per la crisi i la destrucció. Gironella però, continuava sent una cruïlla important de comunicacions del Baix Berguedà. Des de l'època medieval comptava amb dos ponts: el romànic de Sant Marc, que era pas obligat del camí saliner que des de la muntanya de sal de Cardona portava cap a Ripoll, Camprodon i Olot, i que fou destruït durant la Primera Guerra Carlina i el pont gòtic que travessava el Llobregat just a l'entrada de la vila i que facilitava les comunicacions cap a Berga i Vic. Els camins que portaven a Gironella eren de bast, però pels volts de 1861 s'estava construint la carretera que enllaçava Manresa amb Berga seguint el Llobregat, tot i que la primera diligència no va arribar a la capital del Berguedà fins l'any 1864.(1)

Pel què fa a l'activitat econòmica, la vila comptava amb dos traginers, un paleta, un moliner, un espartenyer, un fuster, un ferrer, una taverna y una fonda. La contribució industrial de 1862 esmenta únicament quatre teixidors que tenien talers de mà.

Però cap a mitjans segle XIX aquests teixidors artesanals foren paulatinament arraconats per la nova indústria totalment mecanitzada que s'instal·lava al Berguedà, de la mà de les colònies tèxtils, situades a la vora del riu i que aprofitaven l'energia hidràulica. Des de 1858, els Rosal feien filats i teixits de coto en una moderna fàbrica bastida al peu del Llobregat. Finalment, el 4 de desembre de 1860, la nova etapa arriba també a Gironella de la mà de Ramon Alsina i Postius, àlies Metre, que va comprar el vell molí fariner de la vila, quan aquest va sortir a subhasta en aplicar-se la llei de desamortitzacions, amb la intenció de reformar-lo i aprofitant la vella estructura va començar a construir una fàbrica de filats de cotó. Així mateix, Joan Teixidor i Ballús i la seva muller, Raimunda Bassacs, demanaven permís per construir una fàbrica i un molí fariner davant del pont de Sant Marc, en terrenys de la seva propietat, obres que van començar l'any 1871 (2).

Gràcies a aquesta indústria tèxtil, la vila inicià un creixement que passà dels 673 habitants que tenia l'any 1857 fins als 3.053 l'any 1897, en part gràcies al creixement vegetatiu, però, sobretot, a causa del moviment migratori que va suposar la implantació de forma massiva d'indústries tèxtils al costat del riu Llobregat i també a la vila de Gironella (3).

LA FARMÀCIA HOMS DE GIRONELLA

L'antiga farmàcia Homs de Gironella fou fundada pel farmacèutic Miquel Homs i Quer a finals del segle XIX. S'instal·là als baixos del número 30 de l'actual Avinguda de Catalunya i al pis superior s'hi habilità el domicili particular del propietari. A més a més, l'establiment disposava d'un petit jardí botànic en el pati annex a la farmàcia amb plantes i arbres que utilitzava el farmacèutic per elaborar preparats medicinals.

Miquel Homs i Quer va néixer a Cardona (Bages) el 12 de març de 1849, iniciant una nissaga de farmacèutics a Gironella que encara avui perdura. Era fill de Marià Homs i Fàbrega i de Celedònia Quer i Abat, fabricants del ram tèxtil que s'havien establert a la vila ducal. Inicià els estudis de batxillerat a l'Establiment Lliure de Cervera i va revalidar el grau de batxiller a Lleida el 20 de juny de 1870.

L'any 1870 es va matricular a la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona, on hi cursà estudis segons el pla de 1858, en el qual s'impartien les matèries de química general, història natural, matèria farmacèutica, farmàcia química i pràctica d'operacions farmacèutiques, entre d'altres, llicenciant-se en farmàcia l'any 1874. Va registrar el títol a la subdelegació de Berga, el febrer de 1877 i va ingressar al Col·legi de Farmacèutics de la província de Barcelona el 9 de novembre de 1898. Inicià la seva activitat professional a la província d'Osca però molt aviat s'adonà que a Gironella hi havia moltes perspectives professionals

de futur, entre d'altres raons, la possibilitat de creixement de la vila fruit de la construcció de la nova carretera de Manresa a Berga (1860) i del ferrocarril entre Manresa i Olvan (1885) (4).

El procés industrialitzador que va viure la comarca a partir del segon terç del segle XIX, fou el catalitzador que segurament va fer decidir Miquel Homs a obrir una oficina de farmàcia a la vila. El cens de Gironella l'any 1877 era de 1.244 habitants i no hi havia ni metge ni farmacèutic de manera estable. Miquel Homs es va establir a Gironella a l'edat de 27 anys i partir d'aquell moment, es convertí en la màxima autoritat en les qüestions sanitàries de la vila. Com passava en molts pobles de la Catalunya interior, la manca d'un metge estable feia que els vilatans es dirigissin a la farmàcia per consultar-hi qualsevol tema relatiu a la seva salut. En aquella època, l'establiment restava obert les 24 hores del dia. Uns anys més tard, concretament el 25 d'agost de 1879, ja assentat professionalment, va casar-se a Gironella amb Dolors Teixidor i Bassacs, filla dels fabricants Joan Teixidor i Raimunda Bassacs, fundadors de la colònia tèxtil de cal Bassacs i que havien iniciat la seva activitat a la casa dels Bassacs, situada a la plaça de la vila de Gironella. Molt probablement, aquest matrimoni es produí com a conseqüència de l'amistat existent entre el pare de Miquel Homs i el seu futur sogre, tots dos dedicats professionalment a la mateixa activitat.

D'aquest matrimoni van néixer cinc fills: Joan (28-11-1880), Ramona (7-8-1883), Celedònia (28-6-1888), Marià (29-12-1892) i Ramona (14-9-1896).

Durant aquests primers anys d'exercici a la vila, va haver de fer front a un dels capítols més tristos i colpidors de la societat del segle XIX i que patien moltes famílies de Gironella. Ens referim als elevats índexs de mortalitat infantil que per aquells anys feia estralls. A Gironella, a finals del segle XIX, la mortalitat infantil se situava entorn del 360 per mil i representava un 50,81% de la mortalitat global. En aquest sentit, Miquel Homs va preparar diverses fórmules magistrals amb força èxit que van ajudar a més d'un gironellenc a créixer amb bona salut. El farmacèutic Homs era un home molt meticulós i pacient, però lent i, sobretot, un enamorat de la botànica.

Va estar al capdavant de la farmàcia des del 1877 fins a la seva mort, el 9 de setembre de 1929. Com a persona profundament religiosa que fou en vida, el bisbe de Solsona li concedí, en els funerals celebrats en sufragi de la seva ànima, cinquanta dies d'indulgència de la forma acostumada. L'havia succeït primer el seu fill Joan, i amb la mort sobtada d'aquest, ho féu l'altre fill seu, Marià.

ACTIVITAT SOCIAL

Com era habitual en aquells temps i com a prohoms de la vila, fou nomenat Jutge Municipal durant el bienni 1899-1901, segons consta en un ofici de l'Audiència Territorial, signat a Barcelona l'1 de juny de 1899. Durant el temps que va ostentar aquesta responsabilitat, no va haver de resoldre litigis importants dels gironellencs. Segurament, la tasca més destacada que realitzà en aquest camp fou el registre de naixements d'un bon nombre de gironellencs, nascuts al tombant del segle XX (5).

Juntes de Sanitat

El seguiment de les actuacions de la Junta Municipal de Sanitat permet conèixer, no tant sols l'estat sanitari de la població i la seva evolució, sinó també la participació dels sanitaris en els temes de la higiene pública, la presència dels mateixos en la seva composició i la seva actuació, entre d'altres qüestions. Per una Reial Ordre de 18 de novembre de 1840, la Junta Suprema de Sanitat assumia les competències en matèria d'higiene pública i política sanitària. Fins aleshores les actuacions no es produïen de forma estable, sinó que es reduïen a ser les respostes davant de determinades circumstàncies conjunturals epidèmiques. Així mateix, l'any 1847 es van crear les juntes locals de Sanitat. La de Gironella va tenir una vida molt inestable, al menys això és el què es dedueix de la documentació consultada. Però a partir de 1884 es consolida i adquireix un caràcter més regular. A Miquel Homs el trobem documentat com a vocal farmacèutic de la Junta Local de Sanitat de Gironella a partir de 1884 i la seva presència s'hi mantindrà constant fins a finals de l'any 1911. Al cap d'uns anys, concretament l'any 1922, es substituït a la junta pel seu fill Marià, càrrec que hi va ostentar fins a la dècada dels anys quaranta del segle passat, moment en què fou nomenant Inspector Farmacèutic Municipal (6).

Activitat política

La medicina i la farmàcia són dues professions de servei, les més properes a les persones i les que denoten una preocupació constant per les necessitats més bàsiques de l'individu. Aquest esperit de servei als altres, propi de les professions sanitàries, fa que alguns d'aquests professionals, sense abandonar la seva vocació, estenguin aquesta actitud a l'àmbit polític, passant de preocupar-se pels pacients a fer-ho també pels ciutadans. En aquest sentit, Miquel Homs no va exercir càrrecs polítics, llevat del de Jutge Municipal, com ja hem comentat, però sí que fou un carlí de soca-rel.

Sembla que un sector important de la vila havia estat carlí o simpatitzant d'aquesta ideologia pel què podem constatar a partir de la documentació conservada a l'arxiu municipal sobre la Tercera Guerra Carlina. Per això no ens ha d'estranyar que la primera associació netament política que trobem constituïda a Gironella, el 29 d'abril de 1894, sigui el *Círculo Tradicionalista*, que tenia com a objectiu sostenir i propagar les doctrines de la comunió carlista. Per la llista de socis que hem consultat, veiem que en formaven part la majoria de propietaris de Gironella (7).

Malgrat que en la relació de membres fundacionals de l'entitat no hi trobem documentat a Miquel Homs i Quer, sí que a partir de l'any 1909 consta com a soci de la Joventut Carlina de Gironella, el seu fill Marià Homs. L'any 1900, amb l'intent d'aixecament carlí que es va produir, i possiblement amb la intenció de no veure's-hi implicada l'associació, el seu president va enviar una carta al batlle comunicant que quedava dissolta aquesta entitat. Malgrat tot, devia continuar funcionant perquè l'any 1909, Miquel Homs fou convidat a la missa de difunts i al funeral que la Joventut Carlina de Gironella va celebrar per Carles de Borbó i

Àustria-Est, conegut entre els partidaris del carlisme com a Carles VII (8). De fet, l'any 1932 el Partit Carlista encara era present a la vila.

L'ESTABLIMENT

Actualment, l'antiga farmàcia Homs de Gironella és l'únic establiment comercial de la vila que conserva la seva decoració i mobiliari original (9).

L'establiment s'instal·là en un edifici de petites dimensions (15 m²) amb un mobiliari que no presenta una excessiva qualitat en la fusta, però que va tenir una decoració pictòrica i estètica molt treballada.

L'espai de dispensació consta d'un taulell envoltats de petits arquets ogivals i que en la seva part frontal també reproduïx els arcs i les columnes de les parets laterals. El cordialer es troba al seu darrere protegit amb portes corredisses de vidre on s'hi conserven els pots de vidre de tintura i pòlvores i els pots de ceràmica dels extractes. A banda i banda del taulell, també amb arcs ogivals que reposen sobre columnes de fusta marbrejades, hi trobem unes prestatgeries. Aquí s'hi conserva una important col·lecció de pots centenaris, de ceràmica blanca, decorats amb els símbols mitològics de farmàcia, la copa d'Higea encerclada per la serp.

A sobre del taulell hi ha una balança de precisió protegida per una vitrina de fusta i vidre, que presenta la mateixa ornamentació amb arcs ogivals i capitells de la farmàcia i una altra de plats, per a mesures més grans. Així mateix, també s'hi pot veure un microscopi de començaments de segle XX i un pindoler.

Els gairebé 100 pots de farmàcia que es conserven a la farmàcia Bovet-Franch —nom que rep l'establiment en l'actualitat— formen una col·lecció singular. Són escassos els exemples d'una col·lecció tan àmplia. Segurament, en obrir la farmàcia, la col·lecció arribava fins als 125 exemplars. Els pots, molt probablement, són contemporanis del moment de fundar la farmàcia i tenen com a principal element de valor que són fets a mà i com hem comentat, decorats amb els símbols mitològics de la farmàcia, la copa i la serp i tenen l'ornamentació en color negre. La majoria de pots del segle XIX tenien una decoració floral i procedien de València o bé de Castella, tot i que la producció a Catalunya, també era important (10).

A principis d'aquest segle, es va iniciar una profunda restauració de la botiga que va culminar l'any 2002, any en el qual la farmàcia arribava al 125 aniversari. Actualment l'establiment s'ha convertit en un petit museu d'una oficina de farmàcia. Les obres de restauració les va dur a terme la gironellenca Lourdes Ricart, besnéta del fundador, llicenciada en Belles Arts i especialista en restauració.

La restauració ha permès posar-ne al descobert les pintures originals, treure la grisor que havia deixat el fum en el sostre i retrobar-se amb l'ornamentació floral de la sanefa, on predominen els vermells, els verds i els ocres. Algunes renovacions de la pintura que s'hi havien fet havien amagat el marbrejat dels pilars.

S'hi ha restaurat la pintura, la fusteria, el llum modernista que penja del centre del sostre, els llums de carbur originals, els radiadors de ferro colat decorats també amb motius florals, la bàscula i les sis banquetes de freixe i noguer que va encarregar Miquel Homs a un artista de la família, Andreu Ponsharnau, de Barcelona, on hi tenia una fusteria.

Entre els documents que es conserven a l'arxiu de la farmàcia hi trobem algunes cartes on s'explica com a través del transport de la fàbrica tèxtil de cal Bassacs es feia arribar medicaments i productes elaborats en establiments d'adrogeries farmacèutiques de Barcelona com ara les de J. Viladot i el Dr. Andreu. També es conserven algunes etiquetes de productes farmacèutics elaborats per Miquel Homs, diversa documentació de tipus familiar i alguns volums de la seva biblioteca original.

La rebotiga, de petites dimensions, estava situada a la part posterior dreta de l'establiment i s'hi accedia per una de les dues portes simètriques situades darrera del taulell. L'altra, la de l'esquerra, donava pas a un petit despatx. A sobre de les portes hi ha dos busts, dels metges Galè i Hipòcrates.

ELS LLIBRES COPIADORS DE RECEPTES

A la farmàcia es conserven dos receptaris de finals del segle XIX. El primer llibre copiadors de receptes, on Miquel Homs anotava les dispensacions de pomades, xarops, pólvores, ungüents, emplastres i matèries primeres, té un format vertical de 210x150 mm. La portada és de cartolina folrada amb paper francès pintat de color fosc, amb una etiqueta a la part central del terç superior de 100x65 mm, on hi consta la llegenda "*Libreta de prescripciones de Miguel Homs y Quer. Gironell. 1 de enero 1878*". Té 76 pàgines interiors sense numerar, cosides amb fil en la seva part central, formant un sol plec.

Presenta un bon estat de conservació, amb algunes pàgines amb la tinta poc contrastada. De lletra clara, a la part esquerra de cada pàgina hi consta el cognom del facultatiu que fa la prescripció. A la part central hi ha anotada la recepta i les formes farmacèutiques, i a la part dreta el preu de la fórmula en rals i quarts.

La primera prescripció que trobem anotada al receptari la va fer el farmacèutic Miquel Homs i es tracta d'un xarop de quina i ferrugina. La segona és del metge Josep Tresserra i Espel i anava destinada a una persona que presentava una patologia cardíaca. Aquest primer receptari, comença l'1 de gener de 1878 i acaba el 18 de maig de 1878. En total hi ha anotades 1.086 prescripcions. Per mesos, trobem el mes de gener amb 179 prescripcions, el febrer amb 181, el març amb 289, l'abril amb 242 i el maig amb 195 (fins el dia 18). A partir d'aquestes dades, podem afirmar que Miquel Homs va elaborar més de 3.000 fórmules durant aquest any 1878, una quantitat molt considerable en aquella època (11). En aquest primer receptari hi trobem documentats 23 metges, a més a més del farmacèutic Homs que hi signa 224 prescripcions pròpies. D'aquests 23 metges, n'hem pogut identificar 18.

Pel que fa a l'àrea d'influència de la seva clientela, la majoria de prescripcions són fetes per metges de Gironella i de Casserres. Així, Josep Anfruns i Espel, que exercia a Gironella, signa 348 prescripcions, mentre que Josep Tresserra i Escayola, que aleshores ho feia a Casserres, en signa 331. El segueixen en nombre les de Miquel Homs que com ja s'ha comentat, n'hi consten 224. En quantitat molt inferior trobem les de Josep Calderer i Vilarrasa, de la Pobla de Lillet, amb 56, i Roc Rovira i Teixidor, de Puig-reig, amb 53. La presència al receptari de la resta de professionals es molt puntual. Entre aquests, trobem preparats per a pacients de Berga, Santa Maria de Merlès, Olvan, Sant Boi de Lluçanès, Vic o Balsareny. Com a curiositat, citar dues prescripcions: una per a un pacient de Canet de Mar i l'altra per a un de Barcelona. A partir de les dades que es desprenen del receptari, podem constatar l'augment de clientela d'algun dels professionals citats. Així, Roc Rovira i Teixidor que acabava de llicenciar-se, durant els primers mesos només hi consta una prescripció seva, concretament el 10 de febrer, però als mesos d'abril i maig es produeix un increment important de la seva presència al receptari passant a 20 i 32 respectivament, tenint en compte que durant aquest darrer mes només hi consten anotacions fins al dia 18.

La gran majoria de les formes farmacèutiques d'aquest primer receptari contenen làudan de Sydenham, opi, belladona, digital o cascall. També hi trobem anotades pomades mercurials simples o compostes i prescripcions amb ferro o amb iode. Cal ressaltar el nombre considerable de sangonelles venudes a la farmàcia durant aquests cinc primers mesos de 1878. Cal dir, que a finals del segle XIX, la terapèutica basada en les sagnies ja no era un tractament amb plena vigència, tot i que encara era utilitzat de forma esporàdica. De totes maneres, cal anotar que la majoria de vendes de sangonelles estan destinades a professionals amb formació medicoquirúrgica, que en aquella època encara no havien abandonat definitivament aquesta terapèutica (12).

El segon llibre receptari, de tipus molt més clàssic, datat gairebé vint anys més tard, comprèn des de l'1 de novembre de 1895 fins al 15 de novembre de 1896. De format apaïsat de 320x220 mm, té 125 fulles sense numerar, està cosit amb fil vegetal, enquadrant amb tapa dura i cantoneres de llautó. A la portada hi ha estampat el títol "*Recetario*". Aquest volum és d'impremta i hi consta el nom de l'editor: *Rubert Hermanos* de Barcelona. Les fulles estan dividides en sis columnes, en las quals hi consta el número de recepta; el nom del facultatiu (metge o manescal); a continuació, la més ampla i més ressaltada, per enregistrar la prescripció; una del preu en pessetes i cèntims i finalment una última columna d'observacions. En una anotació marginal manuscrita, Miquel Homs hi escrivia també el dia del mes que feia la prescripció. Està escrit amb ploma, lletra clara i molt llegible. Conté un total de 5.318 prescripcions, que correspon a un període de poc més d'un any. En aquest segon receptari hi ha anotacions de dues mans diferents. Evidentment, podem afirmar que una d'elles és la de Miquel Homs, que en signa la gran majoria; la segona no l'hem pogut documentar. L'estudi de totes aquestes columnes aporten una informació molt valuosa en diferents àmbits.

Com a mesures medicinals en aquest segon receptari, Miquel Homs utilitza indistintament el sistema mètric decimal com també els antics ponderals. Així trobem prescripcions en grams i mil·ligrams i d'altres en lliures, unces, dracmes, escrúpols o grans (13).

Cal fer esment que en aquest segon receptari, ja hi constància documental d'algunes de les primeres especialitats farmacèutiques que per aquells anys es començaven a comercialitzar, com ara la *Emulsión Scott*, el vi de peptones "*Chapoteau*", el xarop de fosfat de cal "*Poquet*", les píndoles "*Delhan*", les pastilles "*Niekl*" de clorat potàssic, o també la venda d'ampolles d'aigua de *Vichy*, de *Hunzadi-Termas* i d'*Opeza* que aleshores eren considerats productes medicinals i es venien a les farmàcies. També podem constatar la presència dels primers apòsits i solucions antisèptiques de Lister, que en aquells moments ja començaven a prescriure's de forma regular. Cal recordar que a casa nostra, l'antisèpsia fou introduïda per Joan Giné i Partagàs, l'any 1878 i sistematitzada per Salvador Cardenal cap al tombant del segle xx (14).

Pel que fa als facultatius que consten en aquest segon receptari hi trobem documentats 50 metges i un veterinari (Dalmau). A diferència del primer, en aquest segon llibre copiator de receptes no hi consta cap prescripció signada per Miquel Homs. Entre els facultatius documentats cal citar, entre d'altres, Josep Tresserra i Escayola, Joan Coma i Pedrals, Joan Cantallops i Montañà, Ramon Cots i Escrigues, Ramon Pellicer i Bigues, Francesc Dalmau i Brugués, Josep Sorribas i Vilargunté, Antoni Florejachs i Ros, Lluís Blanxart i Grau, Magí Dasveus i Trasserra, Roc Rovira i Teixidor, Josep Llaverias i Labró, Francesc Xercavins i Rius, o bé alguns dels metges de més nomenada que en aquella època exercien a Barcelona, com són els Drs. Bartomeu Robert i Yarzàbal, Manuel Menacho i Peiron o Pelai Vilanova i Massanet.

A més a més, hi trobem documentats altres professionals sanitaris dels quals no disposem de dades suficients per poder identificar-los. Entre aquests facultatius, cal citar els noms de Requesens, Graner, Soler, Solà, Farguell, Serra, Canals, Montero, Coma o Cosme, entre d'altres.

És interessant una anotació del receptari que porta data de 28 d'agost de 1896 i que fa referència a un compte de l'amo de la fàbrica de l'Ametlla Monegal, Josep Monegal, pel subministrament de medicines als seus operaris. Desconeixem el nombre de prescripcions, però l'import és molt important, concretament 404,45 pessetes. En la numeració del receptari es passa del número 4.990 al 5.325. No hem pogut esbrinar quina fou la causa d'aquesta important venda de medicaments, però tot fa pensar que podria tractar-se d'una microepidèmia de febre tifoide a la colònia Monegal o bé d'un brot de grip, ja que coincideix amb un període en què es produeix un augment considerable de la mortalitat a la vila, a causa d'un important nombre d'afeccions de tipus pulmonar.

ELS SUCCESSORS DE MIQUEL HOMS

Joan Homs i Teixidor

Nascut a Gironella el 28 de novembre de 1880. Fill del farmacèutic Miquel Homs i Quer i de Dolors Teixidor i Bassacs. Batxiller a Lleida el 1896 i llicenciat en farmàcia el 1902. Va continuar la farmàcia del seu pare i fins i tot van tenir la intenció de reformar-la i ampliar-la notablement, però en morir de manera sobtada, es truncà tot (15). Joan Homs va ser un defensor de la Renaixença, moviment cultural vuitcentista que va iniciar la recuperació de la llengua i la literatura catalanes. Fou membre de la Secció de Farmàcia del *Centre Escolar Catalanista*, on hi pronuncià la conferència *L'alquímia catalana*, l'any 1902. Va morir a Gironella, el 26 d'agost de 1911, a l'edat de 31 anys (16).

Marià Homs i Teixidor

Nascut a Gironella el 29 de desembre de 1892. Amb la mort del seu germà, fou el continuador de la farmàcia. En aquells moments havia iniciat els estudis de medicina, però va canviar de facultat per poder fer-se càrrec de la farmàcia del seu pare, llicenciant-se en Farmàcia, l'any 1915. Va exercir més de cinquanta anys de farmacèutic titular, tot i que l'any 1926 consta com a farmacèutic col·legiat sense exercici. Fou un personatge curiós i excèntric que es va dedicar professionalment, sobretot, al camp de les anàlisis clíniques. A més a més, fou durant molts anys Inspector Farmacèutic Municipal. Passà els últims anys de la seva vida retirat i de forma peculiar. Cal agrair-li el respecte envers l'extraordinari llegat artístic que li havia transmès el seu pare i el fet de conservar la farmàcia tal com l'havia heretat. Solter i sense fills, el succeí en l'establiment una neboda política. Va morir a Gironella, el 13 de febrer de 1978, a l'edat de 85 anys (17).

Maria del Tura Pla i Pla

Successora de Marià Homs i Teixidor. Nascuda a Olot (la Garrotxa) l'any 1924. Llicenciada en farmàcia per la Universitat de Barcelona, l'any 1947. Neboda política de Marià Homs i Teixidor, es va casar amb Joan Bovet i Homs. Farmacèutica titular des de 1979 fins a 1994, any en què és jubilà.

Maria del Tura Bovet i Pla

Nascuda a Barcelona l'any 1952. Besnéta del fundador i filla de la farmacèutica Maria del Tura Pla i Pla. Llicenciada en farmàcia per la Universitat de Barcelona, l'any 1973. Succeí a la seva mare com a farmacèutica titular des l'any 1994. Actualment comparteix la titularitat de la farmàcia amb Àngels Franch i Masferrer.

Àngels Franch i Masferrer

Nascuda a Sallent (Bages) l'any 1963. Besnéta del fundador de la farmàcia, néta del metge Josep Masferrer i Pladelasala, que exercí a Gironella i Olvan entre 1914 i 1960 i filla del farmacèutic de Sallent, Agustí Franch i Riera. Llicenciada en farmàcia per la Universitat de Barcelona, l'any 1986. Actualment comparteix la titularitat de la farmàcia amb Maria del Tura Bovet i Pla.

COMENTARI FINAL

A finals del segle XIX i principis del XX, el món farmacèutic va registrar una gran transformació, fins i tot en l'àmbit legal. En aquest període van coexistir les fórmules magistrals, els preparats oficinals, els remeis de composició secreta i les primeres especialitats farmacèutiques que eren demanades pels malalts —al tenir-ne coneixement a través de la publicitat— i receptades pels mateixos metges. Miquel Homs es convertí en un espectador de luxe d'aquesta transformació des del moment en què va obrir les portes de la seva farmàcia. L'aventura professional que va iniciar ara fa prop de 140 anys, ha anat caminant sense fer massa soroll i sempre ocupant-se de l'ésser humà que vol guarir o prevenir la malaltia i la seva atenció s'ha portat a terme a través de l'especialització en el medicament.

Des del darrere del taulell de la farmàcia Homs, els diferents membres de la nissaga han vist amb el pas dels anys, l'arribada del tren fins a la porta de casa seva i també l'últim viatge del carrilet, l'any 1973. Han viscut el naixement de l'era moderna de la farmacologia amb el descobriment del *Salvarsan* ("l'arsènic que salva") l'any 1910, l'aparició de les sulfamides —que va marcar una fita transcendental en la lluita contra les infeccions bacterianes— l'any 1935, la Guerra Civil, el descobriment i la vulgarització de la penicil·lina, l'aparició dels primers antibiòtics —l'estreptomicina, l'any 1944—, la implantació del *Seguro Obligatorio d'Enfermedad*, la constitució de la Seguretat Social i l'arribada de nous joves. Han conegut el naixement de noves branques de la medicina i de la ciència com la biofísica, la bioquímica, la immunologia, la virologia o la genètica i han estat espectadors silenciosos del pas de la dictadura, de l'arribada

de la democràcia i del naixement de noves sensibilitats socials, polítiques i humanístiques (18).

I qui d'una forma més continuada va viure aquesta transformació fou Marià Homs i Teixidor, el "*Marianet de la farmàcia*", que juntament amb Pere Serrat i Caner, "*el Sr. Pere*" —format al costat de Miquel Homs i qui portava pràcticament el dia a dia de l'establiment—, hi van despatxar més de cinquanta anys.¹⁹ Des de la seva posició privilegiada han ajudat a guarir a vegades, han alleugerit els patiments dels gironellencs molt sovint i han consolat sempre als vilatans que amb les seves angoixes anaven a l'establiment a buscar un bon consell o bé a resoldre el seu problema. Era una època en què s'anava a veure a l'apotecari abans que al galè, llevat que el pacient presentés símptomes clars d'una patologia greu.

Al tombant del segle XXI, a fi de poder respondre d'una forma molt més pràctica i eficaç a les demandes actuals de la professió, la farmàcia traslladà la seva zona de dispensació, que es va habilitar en l'antic magatzem. Avui, a l'antiga apotecaria li ha arribat l'hora de la jubilació convertida ara en un petit museu i ha retornat a la calma i al silenci que durant moltes nits acompanyava Miquel Homs, assegut al costat d'un llum de carbur, mentre anotava meticulosament les fórmules magistrals a la seva llibreta i sumava les quantitats en rals i cèntims que li havia reportat la feina del dia.

NOTES

1. PUJOL i ROS, Joan. "Gironella a finals del segle XVIII segons un document de l'època" a *El Vilatà. Revista del Berguedà*. Gironella, 1991; 90:64-65.
2. SERRA ROTÉS, Rosa. "Els orígens de la industrialització tèxtil de Gironella: cal Metre, cal Bassacs, Viladomiu Vell i Viladomiu Nou" a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 39, vol. X, pàgs. 85-100.
3. IGLÉSIES i FORT, Josep. "Demografia històrica i actual" a *Revista del Centre d'Estudis Berguedans*. Berga, 1982; 1:43-44.
4. ARXIU HISTÒRIC DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA (AHUB). *Expedient personal de Miquel Homs i Quer*; ARXIU PARROQUIAL DE SANTA EULÀLIA DE GIRONELLA. *Llibres de baptismes: 1866-1883, 1883-1889 i 1889-1902*; PUJOL i ROS, Joan. "Aspectes sanitaris de la vila de Gironella al segle XIX" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Barcelona, 1992; 18: 87-95; *El Noticiero Farmacèutic*, setembre de 1929. JORDI i GONZÁLEZ, Ramon. *Col·lectània de "speciers", mancebos boticarios, boticarios, farmacèuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña (1207-1997)*. Barcelona, Fundació Uriach-1838, 2003, pàg. 340; PUJOL i ROS, Joan. *Relacions de parentiu entre nissagues de sanitaris berguedans (Segles XVII-XIX)*. Manresa, Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut-COMB, 2003, pàg. 93.
5. ARXIU DEL JUTJAT MUNICIPAL DE GIRONELLA. *Documentació diversa*.
6. ARXIU MUNICIPAL DE GIRONELLA (AMG). *Juntes de Sanitat: 1884-1964 i 1902-1934*.
7. AMG. *Registre d'associacions de la vila de Gironella. "Círculo Tradicionalista" (1894-1898) i Joventut Carlista (1908-1932)*.

8. A l'arxiu de la farmàcia es conserva la invitació que va rebre Miquel Homs per assistir al funeral organitzat per la Joventut Carlista de Gironella en memòria de Carles VII, l'any 1909. El dia 1 d'agost, a les sis del matí, va tenir lloc a l'església parroquial una missa de comunió i ofertori i el dia 2, a les set del matí, va celebrar-se el solemne funeral.

9. Sobre l'antiga farmàcia Homs de Gironella, vegeu: PLA i BOVET, M. del Tura. "La farmàcia centenària de Gironella" a *Revista El Vilatà*. Gironella, 1983; 27:18-19; BADIA, Enric. "Entre ungüents i píndoles de fa 125 anys" a *Regio7* de 25 de gener de 2003, pàg. 10.

10. Hi ha una extensa bibliografia sobre els pots de farmàcia a Catalunya, entre la qual destaquem: TAMARELL, C. "La Farmàcia de Llivia que jo he conegut" a *Actes del XVII Congrés d'Història de la Medicina Catalana*. Barcelona, 2012; CARMONA, Anna M.; MONTAGUT, Robert. *Col·lecció de ceràmica de l'antiga farmàcia de l'Hospital de la Santa Creu*. Barcelona, Fundació Uriach-1838, 1990; PUJOL i ROS, Joan. *L'antiga Farmàcia Vilardell de Barcelona. Notes històriques*. Barcelona, MRR, 2012;

11. A finals del segle XIX i principis del XX, una oficina de farmàcia mitjana despatxava unes divuit fórmules magistrals per dia. Miquel Homs, en el seu primer anys de vida en va despatxar una mitjana de vuit, una quantitat considerable en aquella època per una vila com Gironella. Gairebé vint anys després, aquesta mitjana s'havia incrementat fins a catorze prescripcions diàries.

12. L'aplicació de les sangonelles tenien per objecte sagnar una part o regió del cos, actuaven per substracció de sang i s'utilitzava la *hirudo medicinalis*, de la família dels anèl·lids. Havien de ser "verges", es a dir, no utilitzades en cap més malalt. La zona d'aplicació era fortament friccionada per a congestionar-la. Calia evitar la proximitat dels orificis naturals, per tal d'impedir que s'hi poguessin introduir. S'evitaven també les plantes dels peus i el palmell de la mà. Aleshores es posaven les sangonelles amb una copa de vidre i per afavorir la seva adhesió es mullava la pell —depilada si era necessari— amb aigua una mica ensucrada. Les sangonelles hi estaven uns tres quarts d'hora, i si se les volia separar n'hi havia prou amb posar-hi una mica de sal de cuina. Si la sangonella es volia reutilitzar per al mateix malalt, es posava en un plat amb cendra o vi aiguat, i així es dessagnaven. Cada sangonella podia extreure de 10 a 15 g. de sang. Vuit sangonelles equivalien a una sagnia petita, i quaranta a una de gran. En algunes ocasions ja tretes les sangonelles es deixava sagnar la superfície i s'aplicaven cataplasmes asèptiques. Sobre aquesta qüestió i d'altres aspectes referents a la terapèutica i la matèria mèdica de l'època, vegeu: CAPDEVILA, Ramon. *Elementos de terapèutica y materia médica*. Madrid, Imprenta de D. León Amarita, 1835. 2 volums; FOIX i GUAL, Joan B. *Arte de recetar y Formulario práctico*. Barcelona, Imprenta de Benito Espona, 1843; *Farmacopea Española. Quinta edición*. Madrid, Imprenta Nacional, 1865; CARMONA i CORNET, Anna M.; TRIAS i RUBIES, Ramon. "Un formulari portàtil de l'any 1826" a *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Barcelona, 2011; 55: 27-38; CALBET i CAMARASA, Josep M.; SABATÉ i CASELLAS, Ferran. *Inicis del lèxic científic català modern (1838-1846)*. Berga, Prepostprint, 2014.

13. L'any 1879 s'estableix l'obligatorietat del sistema mètric decimal com a mesures medicinals en l'elaboració dels medicaments oficials, posant fi als antics ponderals, tant catalans com castellans. També l'any 1919 es va publicar a l'Estat espanyol el primer reglament que definia i regulava l'elaboració i venda de les especialitats farmacèutiques i l'any 1965 una llei obliga als laboratoris annexos a oficines de farmàcia a establir-se com a entitats independents. Vegeu: SORNÍ i ESTEVA, Xavier. "Pervivència històrica dels antics pesos medicinals catalans" a *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*, 2011; 26:134-137.

14. Sobre la introducció de la cura fenòlica de Lister a casa nostra, podeu consultar: PUJOL i ROS, Joan. "De la brutícia a l'antisèpsia. Primer centenari de la mort de Joseph Lister" a *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*, 2012; 27:154-155. També es pot consultar la base de dades de medicaments antics de la Fundació Concòrdia Farmacèutica a <http://www.ub.edu/pharmakoteka>

15. En aquells moments, Miquel Homs es disposava a reformar a fons tota l'apotecaria. Ja s'havien dissenyat els plànols de la nova farmàcia i també s'havien encarregat uns pots nous de ceràmica de qualitat per substituir els que tenia des de l'obertura de l'establiment l'any 1877, amb la intenció de deixar al seu hereu una farmàcia moderna. Joan Homs i Teixidor va morir d'una septicèmia causada per una apendicitis aguda. A l'arxiu de la farmàcia es conserva una curiosa factura de les despeses generades pel seu enterrament. Entre els conceptes que s'hi especifiquen, hi ha el lloguer d'una tartana per al transport del tenor que va cantar a la missa del finat i els serveis d'un contrabaix, 3 violins i un organista que van tocar-hi, amb un cost total de 68 pessetes.

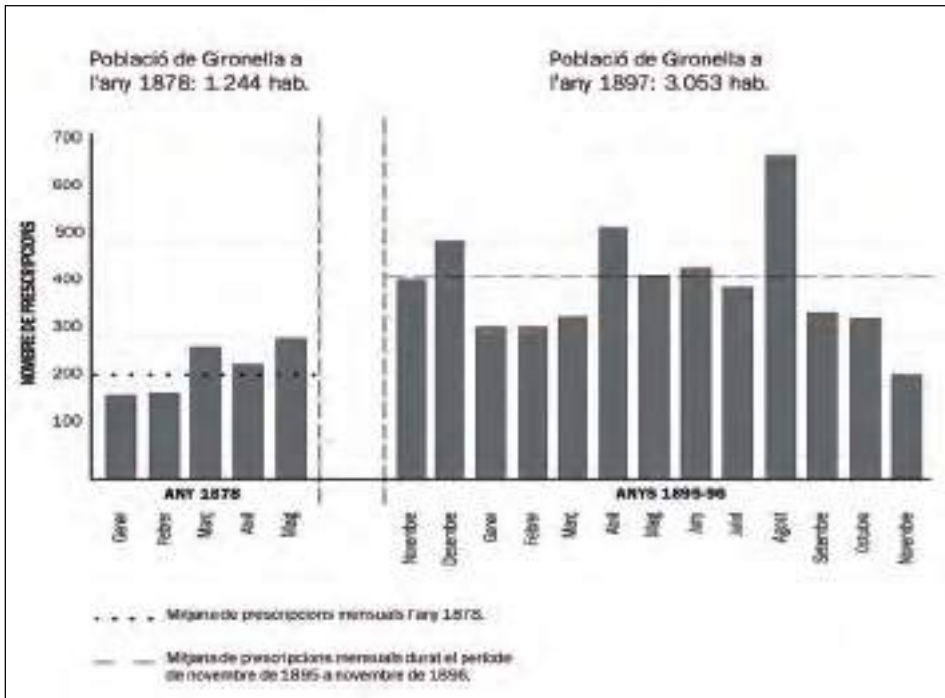
16. AHUB. *Expedient personal de Joan Homs i Teixidor*; *Diario de Barcelona* de 19 de gener de 1902, pàg. 830; *Diario de Barcelona* de 27 d'agost de 1911, pàg. 11.872.

17. AHUB. *Expedient personal de Marià Homs i Teixidor*; JORDI i GONZÁLEZ, Ramon. *Col·lectània de "speciers", mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña (1207-1997)... op. cit.*, pàg. 510; *La Vanguardia* de 14 de febrer de 1978, pàg. 26.

18. CALBET i CAMARASA, Josep M. *Evolución ideològica de la medicina*. Barcelona, Laboratorios FHER, 1988; JORDI i GONZÁLEZ, Ramon. *Aportació a la història de la farmàcia catalana (1285-1997)*. Barcelona, Fundació Uriach-1838, 1997; CALBET i CAMARASA, Josep M.; ESCUDÉ i AIXELÀ, Manuel M. *Història de la medicina*. Barcelona, PPU, 2009.

19. A més a més dels farmacèutics esmentats en aquest treball, cal recordar especialment una sèrie de professionals que al llarg d'aquests anys hi han exercit diverses responsabilitats, com són: Felicià Padrós Bossoms, Josep Rubio Casals, Josep M. Potrony Sabata, Marcos Sánchez Vizcaino i les farmacèutiques Mireia Sabata Prat i Marta Travé Sánchez.

**ANNEX 1. GRÀFICA DE LES PRESCRIPCIOS PER MESOS
ELS ANYS 1878 I 1895-1896**

**ANNEX 2. NOMBRE DE PRESCRIPCIOS ANOTADES ALS RECEPTARIS
PER TIPUS DE SANITARIS**

	PRIMER RECEPTARI 1878	SEGON RECEPTARI 1895-96	TOTAL
METGES	862	5.317	6.179
FARMACÈUTICS	224	0	224
VETERINARIS	0	1	1
TOTAL	1.086	5.318	6.404

**ANNEX 3. NOMBRE DE PRESCRIPCIONS ANOTADES ALS RECEPTARIS DE LA FARMÀCIA HOMS
ELS ANYS 1878 I 1895-1896**

NOM DEL FACULTATIU	PRIMER RECEPTARI					SEGON RECEPTARI											TOTAL	%		
	Any 1878					Any 1895					Any 1896									
	1	2	3	4	5	11	12	1	2	3	4	5	6	7	8	9			10	11
ANFRONS	50	56	107	70	63	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	350	5,465%	
ARTIGALER(S)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	3	-	7	0,109%	
BILLARÀ	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
BLANQUART	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	2	1	1	-	8	0,124%	
BOATELLA	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
BOTEY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	0,015%	
BOVÉ	-	-	-	-	-	-	-	1	3	1	4	2	-	1	-	-	1	13	0,202%	
CALDERER	16	7	10	11	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	56	0,874%	
CANTALLOPS	-	-	-	-	-	188	177	115	133	277	468	329	381	314	244	263	247	155	3.291	51,398%
CASALS	3	-	15	-	-	-	1	2	9	12	14	13	4	1	2	1	10	2	95	1,463%
COMA(S)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	23	12	30	7	9	16	2	104	1,623%
COMPTA	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,031%	
CORNET	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
COSTA	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
COTS	-	-	-	-	-	18	19	21	5	24	17	12	6	16	26	17	18	14	211	3,294%
CRESPO	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,015%	
DALMAU	-	-	-	-	-	206	279	161	167	3	1	3	-	-	1	-	-	611	12,663%	
DALMAU	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	0,015%	
DASVEUS	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,031%	
DIAZ	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2	0,031%	
DIEGUEZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	3	0,046%	
DURAN	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	3	-	6	0,093%	
FARGAS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,015%	
FARGUELL	-	-	-	-	-	1	2	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	5	0,078%	
FLOREIACHS A.	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2	2	2	-	1	2	1	-	12	0,187%	
FLOREIACHS P.	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,003%	
FORROLL	1	5	5	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	0,202%	
FREIXA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	0,015%	
GONFALS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	0,015%	
GRAVER	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
HERNANDEZ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,015%	
HOMS, Miquel	31	37	68	49	39	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	224	3,497%	
LLAVERIAS	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	1	-	5	25	21	21	80	1,249%
LINÓ	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
MARCH	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3	-	1	1	-	-	6	0,093%	
MENA	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,031%	
MENACHO	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
MIQUEL	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,046%	
MONTERO	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
PELLICER	-	-	-	-	-	-	-	-	1	6	-	1	2	-	1	-	-	11	0,171%	
PETIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2	0,031%	
PORTA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	0,015%	
QUERALT	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	0,031%	
REITX	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	
REQUESENS	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%	

NOM DEL FACULTATIU	PRIMER RECEPTARI					SEGON RECEPTARI											TOTAL	%		
	1878					1895		1896												
	1	2	3	4	5	11	12	1	2	3	4	5	6	7	8	9			10	11
RIAL	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%
RU	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	0,062%
ROBERT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	0,015%
ROTLLAN	2	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	0,124%
ROWIRA	-	1	-	20	32	4	5	6	3	3	2	7	3	5	8	6	1	10	116	1,811%
SARRAÍS	4	3	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	0,124%
SAYÉ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	0,031%
SERRA	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	3	3	2	2	2	-	2	-	18	0,281%
SERRA (S. Bot)	-	1	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	0,076%
SITJES	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	0,015%
SIVIT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	0,015%
SOLÀ (Vic)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%
SOLER	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-	4	0,062%
SORRIBAS	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,031%
SUNYER	-	-	-	-	-	1	6	4	1	3	-	-	3	1	-	-	3	3	26	0,390%
TRAVÉ	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,015%
TRESSERRA	69	64	71	84	43	1	6	3	2	7	21	29	27	19	38	6	14	6	609	7,948%
TULIBIA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,015%
VARIS	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	2	336	7	1	-	-	348	5,449%
VILALTA	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,046%
VILANOVA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	0,015%
XERCANINS	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,031%
TOTAL MESOS	179	181	289	242	196	423	803	320	321	344	533	435	446	402	686	148	141	217		
TOTAL	1.066					5.318											6.484	100,00%		

Aspecte que oferia el començament de la carretera, amb la farmàcia en segon terme, cap a 1910.

*A sobre: Miquel Homs i Quer
(Cardona, 1849-Gironella, 1929)
A sota: detall de la Farmàcia Homs
en l'actualitat.*

